

Andor Mihály

Gazdagság és eredményesség

Gimnáziumok a rendszerváltás után

A rendszerváltást követően a magyarországi gimnáziumok körében jelentős változások indultak meg. Az indulásnál sokan azt hitték, hogy a felújított forma és/vagy az egyházi fenntartás a magas színvonal garanciája.

Az 1990 után történtek megértéséhez pár szóval vázolni kell az előzményeket. A II. világháború előtt a mai gimnáziumnak megfelelő középiskolák (gimnázium, reál-gimnázium, reáliskola) 51 százaléka volt egyházi fenntartású, 42 százaléka állami vagy községi, 7 százaléka egyesületi vagy magán, és a tanulók is hasonló arányban oszlottak meg. 1945 és 1948 között végbement az a politikai folyamat, amely egyrészt átalakította az iskolaszervezetet (bevezették a nyolcosztályos általános iskolát és a rá épülő négyosztályos gimnáziumot, illetőleg megszüntették a polgári iskolát és a nyolcosztályos gimnáziumot), másrészt megszüntette az iskolafenntartás pluralizmusát. Az egyesületi és magániskolákat bezárták, mindössze tíz egyházi gimnázium maradt, ráadásul a középiskolai expanzió közepette egyre kisebb arányt képviselve: a rendszerváltás előtti utolsó tanévben, az 1988/89-esben a gimnáziumok 5 százalékát és a gimnazisták 3 százalékát. Ily módon (tíz gimnázium kivételével) minden szinten minden iskola állami iskola lett, amelyben központi tanterv alapján egyetlen módszerrel, egyetlen tanönyvből folyt a tanítás.

A rendszerváltást követően a közoktatásban és ezen belül a gimnáziumi képzésben szinte azonnal megindult az intézmények átalakulása: új iskolák születtek, vagy meglévő iskolák alakították át gyökeresen a képzést. Miután véget ért az állam iskolafenntartási monopóliumának időszaka, a szabad iskolaalapítás jegyében lehetőség nyílt egyházi, alapítványi és magániskolák létrehozására és működtetésére. Az 2002/2003-as tanévben az egyházi gimnáziumok száma már 90 (a gimnáziumok 15, illetve a tanulók 16 százaléka), az alapítványi gimnáziumok száma 52 (a gimnáziumok 9, illetve a tanulók 3 százaléka).

Ezzel egyidőben beért egy régebben indult folyamat, amelynek célja a tartalmi megújulás volt. Mihelyt az oktatási kormányzat lehetővé tette, gomba módra szaporodni kezdtek a korábbi tanterveknél frissebb tartalommal és racionálisabb szerkezettel készített hat- és nyolcosztályos gimnáziumi „kísérleti” tantervek, amelyek az általános iskolai felső tagozat tananyagának gimnáziumi újratanítását próbálták kiküszöbölni. A rendszerváltás előtt két nyolcosztályos gimnázium kezdte meg működését külön minisztériumi engedéllyel. Még a kilencvenes évek elején is minisztériumi engedélyre volt szükség ilyen gimnázium indítására, de az 1993-as Oktatási Törvény már lehetővé tette, hogy a fenntartó önkormányzatok engedélyezzék az átalakítást. Az 1991/1992-es tanévben még csak 66 iskolában folyt hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumi képzés, az 1999/2000-es tanévben már 291 iskolában.

Míthogy a szülők a nyolcosztályos gimnáziumhoz a második világháború előtti elit-oktatás mintáját társították, az egyházi iskolákhoz pedig a szocializmus éveitől kezdődő igen magas színvonalú bencés és piarista iskolákat, az indulásnál sokan azt hitték, hogy a felújított forma és/vagy az egyházi fenntartás a magas színvonal garanciája. A

felfokozott várakozások következtében ezek az iskolák az élesedő verseny terepévé váltak, amit a túljelentkezés aránya is mutat. A szakemberek azonban kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy az új szerkezetű és fenntartójú iskolákhoz kapcsolódó hiedelmek illuzórikusak. A nyolcosztályos gimnáziumtól a háború előtti színvonalat várók nem voltak tisztában azzal, hogy hatvan-hetven évvel ezelőtt a megfelelő korúak 10 százalékát sem érte el a gimnazisták aránya, az 1990-es években viszont túllépte a 25 százalékot. Nem véletlen, hogy ameddig például 1937-ben 173 gimnázium volt az országban, és ebben a 173 gimnáziumban 1744 tanár tanított, addig a 2001/2002-es tanévben 602 gimnáziumban 16 919 tanár okította a gyerekeket. Régen tehát kevesebb iskolában, kevesebb gyerekkel és válogatott tanári karral folyt a gimnáziumi oktatás, ezért lehetett magasabb szintű, mint később. A középfok expanziója egyébként nemcsak a szocializmusban és nemcsak Magyarországon, hanem a világon mindenütt a színvonal romlását eredményezte.

Hasonló a helyzet az egyházi iskolákkal, csak itt a szocialista korszak egyházpolitikája konzerválta az expanzió előtti állapotokat, és negyven évvel késleltette az expanzióval együtt járó következmények kialakulását. Az a tény, hogy az egész országban évtizedeken keresztül mindössze tíz egyházi gimnáziumot engedtek működni, garantálta a színvonalat. Ennek a tíz iskolának a működtetéséhez ugyanis mindig akadt megfelelő számú paptanár, aki magas szintű elhivatottsággal és tudással, a családi élet nyúgeitől nem zavartatva, minden idejét és energiáját iskolájának szentelve meghatározhatta a színvonalat és a stílust. Kilencszer annyi iskolához viszont már nincs elegendő tanár, aki ilyen habitust és minőséget képviselne. A minisztériumi kimutatás szerint az 1999/2000-es tanév 79 egyházi gimnáziuma közül 72 működő iskolaként került egyházi tulajdonba. (1) Olyan létszámú „saját” pedagógusgárdája egyik egyháznak sem volt, hogy a nemkívánatosnak minősített, vagy az egyházi iskola világnézeti kötöttségét elutasító pedagógusokat egy csapásra le tudja cserélni, mégis az átvett tantestületekből átlagosan a pedagógusok 66 százaléka távozott az egyházi fenntartásba került iskolákból. Ha viszont a vallás iránt elkötelezett, szakmáját magas szinten űző pedagógustömeg nem keletkezhetett a semmiből, akkor csak valamiféle helycseréről lehetett szó a pedagógusok körében, úgy, hogy sokan távolibb helyre költöztek, ahol nem ismerték őket, ahol nem tudták, hogy korábban ateisták (párttagok, munkásörök, iskolai párttitkárok – tetszés szerinti behelyettesíthető) voltak. Hogy a megfelelő pedagógusok hiányában miféle tantestületek jöttek létre, az látható az 1999/2000. tanévi minisztériumi kimutatásokból, és jelen vizsgálat adataiból is: az egyházi gimnáziumokban kevesebb az egyetemen és nappali tagozaton végzett pedagógus, többen tanítanak közismereti tárgyat középiskolai tanári diploma nélkül, nagyobb a képesítés nélküliek aránya, és több a nyugdíjasként dolgozó, mint az önkormányzati gimnáziumokban.

Az iskolák keresettségének alakulása

A középiskolás korú gimnazisták száma az 1990/91-es tanév 123 427 tanulójától a 2001/2002-es tanévre 158 652 főre emelkedett. Az 1. táblázatról látható, hogyan hódítottak teret a szerkezetváltó gimnáziumok. Az 1991/1992-es tanévben még csak általános iskolai korosztály tanult bennük. Az első osztályok az 1992/93-as tanévben jutottak fel a 9. évfolyamra, és attól kezdve az 1999/2000-es tanévig az ilyen gimnáziumokban tanuló középiskolás korú gimnazisták aránya évente 3–5 százalékos növekedéssel felment 23 százalékra. Ekkor a növekedés megállt, és az utolsó három évben stagnált. A 2001/2002-es tanévben (ez az OM Statisztikai Főosztálya által feldolgozott utolsó év) négyosztályos gimnáziumba járt a középiskolás korú gimnazisták 77 százaléka, hatosztályosba 15 százaléka, nyolcosztályosba 8 százaléka.

1. táblázat. A gimnázium nappali tagozatos tanulólétszámainak alakulása

Tanév	Gimnázium típusa	Tanulók száma a(z)							Összesen	Összes közép-iskolás korú gimnazista	%
		5.	6.	7.	8.	9. évfolyamon	10.	11.	12.		
1991/1992	4 osztályos 6 osztályos* 8 osztályos	1621	538	1186	416	36234	34108 3761	32903	27133	130378	130378 100
1992/1993	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos*	—	—	—	—	37376	34244 31	33187	31860	136667 7138	— — 99,95 0,05
1993/1994	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos*	1746	1341	533	113	37296	35156 32	33415	31952	137819 12344	— — 99,7 0
1994/1995	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	2669	1966	3317 1463	1978 572	347	—	—	—	136547 11325	— — 97
1995/1996	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	3363	3004	4800 2248	3606 1584	1857 476	765 146	207 125	90 139	11085 886	2 1
1996/1997	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	3727	3461	5717 3058	5138 2218	3504 1396	2077 505	930 181	328 160	131803 17694	93 5
1997/1998	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	4029	3750	6110 3506	5697 3030	30530	29488 3622	32705	32228	14706 124951	2242 89
1998/1999	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	3854	4094	6392 3766	6073 3526	5258 2756	4551 2002	3443 1404	2159 573	27876 21975	11 5
1999/2000	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	4033	3913	7242 4051	6580 3754	5914 3040	5233 2675	4677 1987	3372 1478	113820 24931	81 13
2000/2001	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	3986	4038	7015 3869	7346 4028	6309 3420	5797 3053	5175 2705	4653 2007	33018 112142	15 77
2001/2002	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	3917	3870	6170 3791	6420 3715	6475 3439	6568 3372	5684 3252	5443 3034	36295 27055	15 76
	4 osztályos* 6 osztályos* 8 osztályos	3950	4005	6064 3900	6091 3834	6181 3649	6283 3319	6420 3289	5593 3183	120735 36632	77 15
										120735 13440	77 8

* – A hiányzó adatokat tartalmazó soroknál nincs még külön nyilvántartva a hatosztályos és nyolcosztályos. Megjegyzés: Az esetleges 0. évfolyam adatai a 9. évfolyamban, a 13. évfolyam adatai a 12. évfolyamban szerepelnek. Forrás: az OM Statisztikai Főosztályának kiadványaitól számítva.

Hasonló folyamat zajlott le az iskolafenntartás pluralizálása után, amennyiben az egyházi és alapítványi fenntartású gimnáziumokba járók aránya növekedésnek indult. A 2. táblázatból kiszámolható, hogy az egyházi gimnáziumba járók aránya az 1990/1991-es tanév 4 százalékaról – mire az 2002/2003-as tanév küszöbéhez értünk – 16 százalékra növekedett. A frissen megjelent alapítványi gimnáziumokba járók aránya pedig lassan felkúszott 3 százalékra, és úgy tűnik, hogy ezen a szinten stabilizálódik. A gimnazisták zöme (76 százalék) azonban továbbra is az önkormányzatok fenntartásában működő gimnáziumokba jár.

2. táblázat. A nappali tagozatos tanulólétszám és a pedagóguslétszám alakulása a különböző fenntartású gimnáziumokban 1990 és 2002 között. (A – tanulólétszám, B – pedagóguslétszám)

Tanév	A gimnázium fenntartója								összes tanuló	összes tanár
	önkormányzat		minisztérium egyetem		egyház		alapítvány			
	A	B	A	B	A	B	A	B		
1990/1991*	118362	–	–	–	5065	–	–	–	123427	10246
1991/1992	119601	–	3855	–	6277	–	628	–	130361	10732
1992/1993	122381	9968	4328	458	8905	735	1073	129	136687	11290
1993/1994	121211	10350	4483	489	10992	932	1388	169	138074	11940
1994/1995	120210	10580	4755	542	13277	1213	1949	211	140191	12546
1995/1996	120164	10659	4615	579	13892	1365	2163	296	140834	12899
1996/1997	118506	10631	4565	602	15520	1621	2212	271	140803	13125
1997/1998	117534	10763	4450	568	16714	1747	2192	274	140890	13352
1998/1999	116792	10829	4828	645	17484	1884	2616	339	141720	13697
1999/2000	118301	10965	4705	571	18707	2129	3129	433	144842	14098
2000/2001#	–	–	–	–	–	–	–	–	178500	15550
2001/2002	136472	12360	9440	935	29059	2681	5967	699	180938	16675
2002/2003	139839	12516	9474	961	29789	2765	5875	677	184977	16919

* – az adott évben csak két kategória létezett: állami és felekezeti gimnázium; # – „A 2000/2001. tanévre vonatkozó közoktatási adatok a 98%-os felmérés és a trend alapján becsültek.” [Oktatás-statisztikai évkönyv, 2002/2003, 118.] Erre a tanévre fenntartók szerinti bontásban nincs adat.

Forrás: a minisztérium Középfokú oktatás (2001-től Oktatási évkönyv) című évente megjelenő statisztikai kiadványa. (A minisztériumi statisztika csak 1992-től közli a pedagóguslétszámot fenntartóként.)

A vizsgálati mintában szereplő iskolák – minthogy egyenként szembesültek a tanulólétszámot alakító demográfiai folyamatokkal – már differenciáltabb képet mutatnak. Indulásuk és a 2001/2002-es tanév között kétharmadukban nőtt a jelentkezők száma, egyharmadukban csökkent, és a csökkenés az egyházi gimnáziumok felére, míg az önkormányzati gimnáziumoknak csak 37 százalékára, az alapítványiaknak 14 százalékára jellemző. Ezek a különbségek azonban a felvettek számának alakulásában nem tükröződtek: az önkormányzati gimnáziumok körében több iskolában csökkent a felvettek száma, mint az egyházi gimnáziumok körében.

E látszólagos ellentmondás magyarázata az, hogy a szelekció szigora eltérő volt a különböző fenntartójú iskolákban. (3. táblázat) Legjobban az önkormányzati iskoláknál szelektáltak, legkevésbé pedig az egyháziaknál.

3. táblázat. A felvételi szelekció szigora iskolafenntartók szerint

Az iskola fenntartója	Átlagosan a jelentkezők hány %-át vették fel 2001/02-ben?
1. önkormányzat	45,3
2. egyház	66,2
3. alapítvány	55,3
Minta	51,0
Scheffé-próba	1↔2

Ebből következik, hogy az utolsó általános iskolai bizonyítvány átlaga is az önkormányzati gimnáziumba járóknál volt jobb (4.59), ami szignifikánsan magasabb az egyházi gimnáziumba járók 4.48-as átlagánál.

Első pillantásra ellentmondásnak tűnik, hogy miközben az egyházi gimnáziumok 16 százalékra növelték részesedésüket a gimnáziumi piacon, aközben küzdeniük kell, hogy megtölthessék padsoraikat. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert miközben 1990 és 2000 között a gimnazisták száma 17 százalékkal nőtt, addig az egyházi gimnáziumok száma megnyolcszorozódott. Tanulólétszám-problémáik arra utalnak, hogy az egyházak iskolaalapítási hevülete túlszaladt a valóságos társadalmi igényen, és több gimnáziumot nyitottak (vagy kértek vissza), mint amennyire társadalmi igény mutatkozik.

Mindebből az következik, hogy miközben a jelentkezők átlagos száma, ha kevéssel is, mindegyik fenntartó iskolájában nőtt (legkevésbé az egyházi iskolákban, legjobban az alapítványiakban), viszont a felvettek száma csak az alapítványi gimnáziumokban nőtt, a másik két fenntartónál – minimálisan ugyan, de – csökkent. (4. táblázat) Ennek az az oka, hogy a gyerekek általában több helyre jelentkeznek, valóságosan azonban csak egy helyre tudnak menni.

4. táblázat. A jelentkezés és a felvétel alakulása a gimnázium fenntartója szerint

<i>Az iskola fenntartója</i>	<i>Jelentkezők átlagos különbsége az indulási év és 2001 között (fő)</i>	<i>Felvettek átlagos különbsége az indulási év és 2001 között (fő)</i>
1. önkormányzat	+43,2	- 0,5
2. egyház	+23,4	- 0,5
3. alapítvány	+66,6	+42,4
Minta átlaga	+42,0	+4,2

A 4. táblázatból arra lehet következtetni, hogy az egyházi gimnáziumoknál a szelekció enyhítése ellenére – vagyis feltehetően már így is sok olyan tanulót felvettek, akit pár évvel ezelőtt még nem tartottak volna alkalmasnak gimnáziumi tanulmányokra – sem tudták ellensúlyozni a demográfiai okok miatt bekövetkező tanulólétszám-csökkenést. A nehezen megszerzett tanulókhoz aztán ragaszkodnak is az egyházi iskolák. Nem véletlen, hogy amíg az önkormányzati iskolákban a lemorzsolódás évi átlaga 4,9 fő, addig az egyháziakban csak 4,0 fő. Az egyes iskolák szempontjából nemcsak az számít lemorzsolódásnak, amit ez az oktatás-statisztikában jelent, vagyis az iskola abbahagyása, hanem az is, ha tanulója más iskolába megy. A hat- és nyolcosztályos gimnáziumok több, mint háromnegyede általában tesz is valamit a lemorzsolódás ellen, és ez a valami nem nevezhető éppen pedagógiai ihletésűnek, hanem inkább rosszízű manipulációnak. Mivel a középiskolai felvételnél a nyolcadik évfolyam féléves eredményét veszik figyelembe, a normál általános iskolákban ilyenkor kissé enyhébben osztályoznak, nem akarják rontani a gyerekek továbbtanulási esélyeit. A hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumokba járó gyerekeknek – akárcsak általános iskolába járó tizennégy éves társaiknak – a nyolcadik évfolyam után van az utolsó reális esélyük iskolaváltoztatásra: mehetnek szakközépiskolába, vagy – ha csalódtak – egy jobb hírű négyosztályos gimnáziumba. A szerkezetváltó gimnáziumok egy része ezt azzal próbálja megakadályozni, hogy nyolcadik félévben lerontja a bizonyítványt. Ezekben az iskolákban tehát a tendencia éppen ellentétes az általános gyakorlattal: a gyerekek nyolcadik félévben rosszabb bizonyítványt kapnak, mint kaptak a hetedik évfolyam végén. Ez az önkormányzati szerkezetváltó gimnáziumokba járó gyerekek 78 százaléknál volt jellemző, az egyháziakba járóknak pedig 82 százaléknál. Ráadásul az egyháziaknál nem volt olyan tanuló, akinek javult az átlaga, legfeljebb változatlan maradt, ami nem túl életszerű, és ugyancsak jól mutatja ennek a taktikának a bevetését. (5. táblázat)

Ennek ellenére vannak, akik mégis megpróbálnak iskolát változtatni, de kevesen, mert nehezen kivitelezhetőnek érzik, a kockázatot pedig túl nagygnak. Egy jó nevű budapesti

közgazdasági szakközépiskola igazgatónője számolt be arról, hogy minden évben több szülő megkeresi, aki szeretné a hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumból áthozni gyermekét, és az iránt érdeklődnek, hogyan lehetne titokban jelentkezni. Félnék attól, hogy a gimnázium tudomást szerez a dologról, és ha nem sikerül a gyerekek átkerülnie, meg fogják bosszulni „hűtlenségét”.

5. táblázat. Tanulómegtartási taktika a nyolcadik évfolyamon (%)

A tanulmányi átlag változása a 7. évf. év végi és a 8. évf. félévi bizonyítványa között	Az iskola fenntartója		átlag N=1955
	önkormányzat N=1567	egyház N=388	
Javult	17	–	14
Romlott (legf. 3 tizeddel)	75	75	75
Romlott (több, mint 3 tizeddel)	3	7	4
Változatlan	5	18	7
Összesen	100	100	100

Az iskolák ellátottsága

Személyi ellátottság

Különbségek nemcsak az iskolák keresettségében vannak, hanem személyi és dologi ellátottságukban is.

Egy tantestület „pedagógusi minőségét” nehéz mérni, azonban némi támpontot adhat tagjainak végzettsége. Azt tudjuk, hogy milyen különbség van a főiskolai és az egyetemi, illetőleg a nappali és az esti/levelező tagozaton szerzett diploma között. Ezek a minőségi mutatók rendre az önkormányzati gimnáziumok fölényét mutatják, amennyiben itt a legmagasabb az egyetemen és nappali tagozaton, sőt egyetem nappali tagozatán végzettek aránya, és itt van a legtöbb vezető tanár. (Tudvalevő, hogy a főiskolák és egyetemek gyakorló tanításához a szakmailag legkiválóbb pedagógusokat választják ki.) Ezt követik az egyházi gimnáziumok, és legrosszabb a helyzet az alapítványi gimnáziumoknál. (6. táblázat) Az önkormányzati gimnáziumok tantestületének „minőségi fölényét” fokozza a nagyobb stabilitás is: itt a legkisebb a fluktuáció, az alapítványi iskoláknál pedig kirívóan magas, ami az óraadók magas arányával együtt jelzi is, fokozza is a bizonytalanságot.

6. táblázat. A különböző fenntartójú gimnáziumok tantestületének néhány jellemzője

Különböző mutatók a mintából	Az iskola fenntartója		
	önkormányzat	egyház	alapítvány
Egyetemet végzett pedagógusok %-a	82,0	80,5	77,5
Nappalin végzett pedagógusok %-a	95,8	93,5	90,9
Nappali egyetemen végzett pedagógusok %-a	77,1	76,3	70,8
Vezető tanár átlagos száma	2,3	1,6	1,0
Átlagos fluktuáció az utolsó 3 évben (%)	5,8	7,7	18,7

Az OM más logika szerint gyűjti az adatokat statisztikai kiadványaihoz, mint egy kutatás logikája, és az adatok az összes gimnáziumot tartalmazzák, nem csak az alternatívákat. Ezek szerint az alapítványi iskolákban fordul elő legritkábban, hogy közismereti tárgyat olyan pedagógus tanít, akinek nincs középiskolai tanári végzettsége, és az egyházi iskolákban a leggyakrabban. A képesítés nélküliek aránya az önkormányzati iskolákban a legkisebb, az egyháziakban a legnagyobb. (7. táblázat)

A gimnáziumok személyi ellátottságának további elemzése érdekes ellentmondásra világít rá. Az eddigiekből láthattuk, hogy a tantestületek minőségét jelző mutatók az önkormányza-

ti gimnáziumok fölényét mutatják az egyházi és az alapítványi gimnáziumokkal szemben. Csakhogy a személyi ellátottságnak azok a mutatói, amelyek a pénzről szólnak – vagyis hogy melyik fenntartó iskolái hogyan állnak anyagilag –, épp fordított képet mutatnak.

7. táblázat. A különböző fenntartójú gimnáziumok tantestületének néhány jellemzője országosan. Különböző mutatók az OM adatbázisából (1999/2000)

	Az iskola fenntartója		
	önkormányzat	egyház	alapítvány
Közismereti tantárgyat tanít középiskolai tanári diploma nélkül (%)	10,8	14,5	9,4
Képesítés nélküliek aránya (%)	0,5	1,2	0,6
Dolgozó nyugdíjasok aránya (%)	3,6	4,7	1,8
Pedagógus-fluktuáció (%)	10	12	14

Mindenféle oktatás egyik lényeges momentum a pedagógusok és a tanulók egymáshoz viszonyított aránya. Ezért sokat mond az iskolák ellátottságáról az egy pedagógusra, illetőleg egy tanulócsoporthoz jutó tanulók száma (ez utóbbit nevezi a köznyelv átlagos osztálylétszámmak, és mivel ez igen találó fogalom, a továbbiakban ezt fogom használni). Az köztudott, hogy az iskolák finanszírozásának alapja a tanulók után járó központi normatíva, amit a költségvetési törvény határoz meg. Ezzel párhuzamosan azt is törvény határozza meg, hogy hány tanuló esetén mekkora személyzetet finanszíroz az állam. Ha az iskolák csak a központi normatívából gazdálkodnának, akkor mindegyikükben ugyanannyi lenne az egy pedagógusra jutó tanulók száma, illetőleg az átlagos osztálylétszám. Csakhogy a fenntartók különböző arányokban kiegészítik ezt az összeget, és hogy mennyivel, az gazdagságuktól függ. Vagyis a fenntartók gazdagsága határozza meg az egy pedagógusra jutó tanulók számát és az átlagos osztálylétszámot.

Az országos adatokat tartalmazó 2. táblázatból kiszámítható, hogy 2000-ig mindegyik iskolafenntartó gimnáziumaiban csökkent az egy pedagógusra jutó tanulók száma. A javulás az egyházi gimnáziumokban volt a legnagyobb, 1992 és 2000 között 3,3 fős volt a csökkenés, míg az önkormányzati gimnáziumokban csak 1,5 fős. 2000-tól romlani kezdett az arány, de az alapstruktúra változatlan marad: az utolsó regisztrált évben a pedagógus-tanuló arány az alapítványi iskolákban a legjobb (8,7), ezt követik az állami gimnáziumok 9,9 fővel (ez zömében egyetemi gyakorlóiskolát jelent), majd az egyháziak 10,8 fővel, és legrosszabb a helyzet az önkormányzati gimnáziumokban 11,2 fővel.

A vizsgálati minta is hasonló képet mutat: legjobb a pedagógusellátottság az alapítványi gimnáziumokban (9,9 tanuló jut egy pedagógusra), ezt követik az egyháziak (10,7), majd az önkormányzatiak (11,3).

Ugyanezt mutatja a „zsúfoltság-mutató”, az átlagos osztálylétszám, amely az utolsó regisztrált három évben úgy alakult, hogy az önkormányzati iskolákban romlott, és ezzel utolsó helyre kerültek, az egyházi és alapítványi gimnáziumokban pedig javult. (8. táblázat)

8. táblázat. Átlagos osztálylétszám

Tanév	Az iskola fenntartója		
	önkormányzat	egyház	alapítvány
1998/1999	26,2	27,7	16,7
1999/2000	27,1	26,7	16,5
2000/2001	27,0	26,1	16,5

Van egy – látszólag partikuláris – mutató, amely azonban mégis igen jó közvetett jelzés egy gimnázium anyagi helyzetére: a nyelvtanárokkal való ellátottság. Az iskoláknak a színvonalas és stabil idegennyelv-tanítás feltételeit a legnehezebb megteremteni, mert ez az

egyetlen olyan iskolai tantárgy, amelynek piaci versenytársa van. A nyelvtanítás piacán az üzleti alapon működő nyelviskolák magasabb fizetést ígérnek, arról nem beszélve, hogy a magas szintű nyelvtudás általában is konvertibilisebb tudás bármelyik más iskolai tantárgynál (egyedül az informatikus tudás vetekszik vele, ezt azonban sokkal könnyebb megszerezni), tehát több helyen lehet kamatoztatni, mint mondjuk egy történelemtanári tudást. Ezért az iskoláknak (és sok esetben valamilyen rejtett módon a szülőknek) komoly erőfeszítéseket kell tenniük, hogy kellő számú, megfelelő színvonalú nyelvtanárt szerezzenek, és ezeket meg is tartsák. A minisztérium által gyűjtött adatokból képet alkothatunk a nyelvtanárokkal való ellátottságról, ami ugyanazt mutatja, mint a többi mutató: az 1999/2000-es tanévben az önkormányzati gimnáziumokban egy nyelvtanárra 32 tanuló jutott, az egyháziakban 28, az alapítványiakban 17. Vagyis az egyházi gimnáziumok jobban el voltak látva nyelvtanárral, mint az önkormányzatiak – legjobban persze az alapítványiak.

Dologi ellátottság

Az 1999/2000-es országos adatok szerint az egyházi gimnáziumok vannak legjobban ellátva mindenféle oktatáshoz szükséges egyéb helyiséggel: laboratóriummal, könyvtárral, rajzteremmel és tornateremmel. (9. táblázat) Ezt követik az önkormányzati gimnáziumok, és erősen lemaradva az alapítványiak.

9. táblázat. Egyéb oktatási helyiségekkel való ellátottság százalékban (1999/2000, országos)

Van-e az iskolában...	A gimnázium fenntartója			átlag
	önkormányzat	egyház	alapítvány	
laboratórium				
nincs	71	61	73	69
van	29	39	27	31
összesen	100	100	100	100
könyvtár				
nincs	37	32	48	37
van	63	68	52	63
összesen	100	100	100	100
rajzterem				
nincs	71	54	81	70
van	29	46	19	30
összesen	100	100	100	100
tornaterem				
nincs	37	35	62	38
van	63	65	38	62
összesen	100	100	100	100

10. táblázat. Gimnáziumi könyvtári adatok (országos)

A gimnázium fenntartója	Egy tanulóra jutó könyvek száma	Egy tanulóra jutó könyvgyarapodás	Egy tanulóra jutó könyvtári gyarapodás (Ft)
önkormányzat	60	1,9	1 746
egyház	62	5,5	2 183
alapítvány	71	26,7	34 078
együtt	61	3,7	3 053

Könyvtár ugyan mind az önkormányzati, mind az egyházi gimnáziumok körülbelül kétharmadában van (az alapítványiaknak csak a felében), ellátottságuk azonban jelentősen különbözik. (10. táblázat) Az önkormányzati gimnáziumok a legszegényebbek. Itt jut a legke-

vesebb könyv egy tanulóra, itt jut a legkevesebb pénz a könyvtár fejlesztésére és – ennek megfelelően – itt a legkisebb a könyvgyarapodás. Az alapítványi iskolák ebből a szempontból kiugróan jó helyzetben vannak: a könyvgyarapodás az átlag hétszerese (forintban pedig tizenegyszerese). Ennek nemcsak az alapítványi iskolák „gazdagsága” a magyarázata, hanem az is, hogy új iskolák lévén, most kell felépíteniük könyvtári állományukat.

A gimnáziumok informatikai felszereltségében a különböző fenntartók szerint nincs szignifikáns különbség. Egy számítógépre átlagosan 12 tanuló jut, a számítógépek 83 százaléka Pentium alaplapú, az iskolák 97 százalékában a gépek hálózatba vannak kötve, és mindegyik iskolának van Internet-hozzáférése.

Az iskolák eredményessége

Az a tény, hogy az egyházi és alapítványi gimnáziumok főkéntben vannak a pénzt igénylő ellátások mutatói szerint, nem igazolódik az eredményekben. Az összes gimnáziumot felölelő minisztériumi adatbázis alapján 1999-ben az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen (OKTV) elért összpontszám az önkormányzati gimnáziumokban átlagosan 11,5 volt, az egyháziakban 5,7, az alapítványiakban pedig 2,8.

Az Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda évente elkészíti a középiskolák rangsorát, egyrészt a közös érettségi-felvételi írásbelin elért eredmény, másrészt a sikeresen felvételizettek aránya szerint. E kimutatások adatait hozzákódoltam a saját kutatásomban szereplő iskolákhoz, és az alábbi eredményt kaptam:

- 1992 és 2001 között a közös érettségi-felvételi írásbelin az önkormányzati gimnáziumok érték el a legjobb eredményt, őket követik az egyháziak, majd az alapítványiak;
- 2000-ben a felsőfokú tanintézetbe sikeresen felvételizettek aránya az önkormányzati gimnáziumokban volt a legmagasabb (57 százalék), ezeket követték az egyházi (55 százalék), illetőleg az alapítványi gimnáziumok (44 százalék).

Az önkormányzati és egyházi gimnáziumok közötti 2 százalékos különbség nem tűnik soknak (nem is jelent szignifikáns különbséget), önmagában nézve azonban félrevezető. A sikeres felvételi arányszáma csak megközelítően jelzi egy-egy gimnázium sikerességét, mert nem tesz különbséget felsőoktatási intézmény és felsőoktatási intézmény között. Ezért azt is vizsgáltam, hogy melyik iskolából jellemző módon hova jelentkeztek a tanulók (11. táblázat), és hová vették őket föl.

11. táblázat. Jelentkezés felsőoktatási intézménybe a gimnázium fenntartója szerint (%)

Hova jelentkezett első helyen?	Az iskola fenntartója			Átlag N=2357
	önkormányzat N=1681	egyház N=507	alapítvány N=169	
N.v.	4	2	8	4
Bp-i egyetem	32	20	35	29
Tradicionális vidéki egyetem	20	21	10	20
Egyéb vidéki egyetem	6	13	3	8
Bp-i főiskola	15	11	19	14
Vidéki főiskola	19	24	18	20
Külföldi egyetem/főiskola	–	–	1	–
Egyházi egyetem	3	5	4	3
Egyházi főiskola	1	4	1	2
Összesen	100	100	100	100

Azt biztosan tudjuk – ha másból nem, akkor a felvételi ponthatárból –, hogy a budapesti és a tradicionális vidéki egyetemekre nehezebb bejutni, mint az újszülött vidéki egyetemekre; hogy a budapesti főiskolákra nehezebb bejutni, mint a vidékiekre; hogy egyetemre általában nehezebb bejutni, mint főiskolára; és hogy az egyházi felsőoktatási

intézményekbe könnyebb bejutni, mint a megfelelő állami intézménybe. Ez többnyire a színvonalban is tükröződik. (2) A 11. táblázatból látható, hogy a jobb felvételi arányt produkáló önkormányzati gimnáziumok tanulóinak 52 százaléka budapesti és a tradicionális vidéki egyetemekre jelentkezett, míg az alapítványiaknak 45, az egyháziakénak pedig csak 41 százaléka. A könnyebbnek tartott intézményekbe (egyéb vidéki egyetem, vidéki főiskola, egyházi egyetem vagy főiskola) viszont az egyházi gimnáziumokból 46 százalék jelentkezett, az önkormányzatiakból csak 29 százalék.

Hihetnénk még, hogy nem a fenntartó kiléte határozza meg, hogy egy-egy gimnáziumból hová jelentkeznek továbbtanulni, hanem a gimnázium típusa. Hiszen azért jöttek létre, és indult a szülők közt gyilkos versengés a hat- és nyolcosztályos gimnáziumi helyekért, mert a magasabb színvonal ígérését hordozták magukban. Az adatok azonban cáfolják ezt a hipotézist. A 12. táblázatból látható, hogy az önkormányzati gimnáziumokból minden típusban nagyobb arányban jelentkeznek magasabb presztízsű felsőoktatási intézménybe, mint az egyházi gimnáziumokból, ahonnan – legyen bár a gimnázium tisztán hat- vagy nyolcosztályos, működjek benne emellett régi négyosztályos is, legyen egybeszerkesztve általános iskolával vagy középiskolával – mindig a kisebb presztízsűbe jelentkeznek nagyobb arányban.

12. táblázat. Jelentkezés felsőoktatási intézménybe a gimnázium fenntartója és típusa szerint (%)

A gimnázium fenntartója	Az első helyen megjelölt felsőfokú iskola	A gimnázium típusa				
		csak 4 oszt. gimnázium	csak szerkv. gimnázium	4+szerk.vált. gimnázium	általános isk. +gimnázium	szakközép +gimnázium
önkormányzat	nagy presztízsű	–	72	57	47	47
	kis presztízsű	–	28	43	53	53
	összesen	–	100	100	100	100
egyház	nagy presztízsű	20	46	46	26	34
	kis presztízsű	80	54	54	74	66
	összesen	100	100	100	100	100
alapítvány	nagy presztízsű	39	–	76	71	–
	kis presztízsű	61	–	24	29	–
	összesen	100	–	100	100	–

Már az eddigiekből is látható, hogy az érettségi előtt állókat bizonyos realitásérzék jellemzi, mert a gyengébb általános iskolai tanulmányi eredménnyel gyengébb gimnáziumokban továbbtanulók középiskolai tanulmányaik végén jellemző módon olyan felsőfokú tanintézetekbe jelentkeztek, ahova könnyebb bejutni. A személyes teljesítmények reális megítélését abból is láthatjuk, ha megnézzük, hogyan viszonyul a tanulói kérdőív kitöltésének kétfajta hibája (3) a továbbtanuláshoz. A továbbtanulásra nem jelentkezők esetében a hibáknak átlag 44 százaléka volt logikai hiba, a továbbtanulásra jelentkezőknél csak 22 százalék. (És persze a nem jelentkezők kérdőíveinek csak 12 százaléka volt hibátlanul kitöltve, a jelentkezők kérdőíveinek pedig 26 százaléka.) Hogy a személyes teljesítményekben mennyire mélyenfekvő különbségekről van szó, és hogy ez milyen kísérletes pontossággal kíséri végig az iskolai pályafutást, az jól látszik a 13. táblázatból. A legjobb általános iskolai tanulmányi eredménnyel gimnáziumba jövők töltötték ki a kérdőívet a legjobban, és a tanulmányi átlag gyengülésével párhuzamosan nő a kitöltés hibaszázaléka – a gimnázium utolsó évében.

Jelentkezni több helyre is lehet. Abban, hogy valaki hány helyre adta be a jelentkezését, egyedül a gimnázium fenntartója szerint mutatkozik szignifikáns különbség, de ott is csak az önkormányzati (átlag 3,3 hely) és az egyházi (3,0) iskolák között. Lényegesebb azonban, hogy mit jelöltek második helyen, és ez hogyan viszonyul az első helyen jelölt felsőoktatási intézményhez.

13. táblázat. A kérdőív hibás kitöltése és az általános iskolai tanulmányi átlag közti összefüggés

Hibasázalék a kérdőív kitöltésében	Tanulmányi átlag az általános iskolában
0%	4,62
1–4,9%	4,58
5–9,9%	4,44
10–14,9%	4,38
15% és több	4,29
Teljes minta	4,53

Azoknak az önkormányzati gimnáziumba járóknak, akik első helyen valamelyik budapesti egyetemet jelölték meg, több, mint fele (58 százalék) a másodiknál sem adott alább a színvonalból, és vagy másik budapesti egyetemre jelentkezett, vagy valamelyik tradicionális vidékire. Ugyanez az egyházi gimnáziumba járóknál csak 49 százalék. Ha összességében nézzük, hogyan viszonyul a másodikként megjelölt felsőoktatási intézmény az elsőként megjelölthöz, akkor azt látjuk, hogy az önkormányzati gimnáziumba járók 64 százaléka ugyanolyan színvonalú intézményt jelölt meg másodikként, 25 százaléka gyengébb színvonalút, 11 százaléka pedig magasabb színvonalút. Az egyházi gimnáziumokba járók 59 százaléka jelölt meg ugyanolyan színvonalút, 28 százaléka gyengébbet, és 13 százaléka magasabb színvonalút. Ennek értékelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy az egyházi gimnáziumba járóknál eleve felfelé volt nagyobb a mozgáster, mert nagyobb arányban jelentkeztek már elsőre gyengébb felsőfokú intézményekbe (lásd a 11. táblázatot), mégis nagyobb arányban mentek lefelé.

A fentiek fényében értékelhető realisan a vizsgálati mintában szereplők sikeressége. (4) A 14. táblázatból látható, hogy az önkormányzati gimnáziumokból jövők ugyanolyan sikeresek voltak, mint az egyháziakból jövők. Csakhogy ez az azonosság szignifikáns különbséget takar, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az egyházi gimnáziumokban érettségizettek ugyanolyan sikeres felvételijét már eleve determinálta a könnyebb ellenállás irányába mutató jelentkezés. (Újabb adalék a tanulók realitásérzékére, hogy a sikeresen felvételizők felsőfokú intézmények közötti megoszlása megegyezik a jelentkezésük intézmények közti megoszlásával, és ez mindegyik fenntartó gimnáziumára igaz.) Az egyházi gimnáziumokból 8 százalékkal kevesebben jutottak be állami felsőoktatási intézménybe, és ugyanannyival többen egyháziba, mint az önkormányzati gimnáziumokból. Az önkormányzati gimnáziumokból 16 százalékkal többen jutottak be magasabb presztízsű egyetemre, mint az egyháziakból. Ugyancsak 16 százalékkal többen egyetemre, és – értelemszerűen – ugyanannyival kevesebben főiskolára, mint az egyházi gimnáziumokból.

14. táblázat. A továbbtanulási terv sikeressége a gimnázium fenntartója szerint (%)

Továbbtanulási terv sikeressége	Az iskola fenntartója			Átlag N=484
	önkormányzat N=309	egyház N=162	alapítvány	
Nem válaszolt	33	33	5 fő	34
Nem ment felvételizni	1	1	–	1
Nem vették föl	5	6	–	5
Fölvették, ahova jelentkezett	39	40	5 fő	39
Nem az első helyre vették föl	22	20	3 fő	21
Összesen	100	100	13 fő	100

Akárcsak a jelentkezés esetében, itt sincs a gimnázium típusa szerint különbség. Legegyen a gimnázium akár tisztán szerkezetváltó, akár vegyesrendszerű, akár tiszta gimnázium, akár általános iskolával vagy szakközépiskolával együtt működő, az önkormányzati gimnáziumokból mindig nagyobb arányban sikerült a felvételi a magasabb presztí-

zsú felsőoktatási intézményekbe, mint az egyháziakból. Az alapítványi gimnáziumokba járók sikerét az magyarázza, hogy – mivel családjuk anyagi helyzete engedte (5) – zömük költségtérítéses helyre jelentkezett, és oda is vették föl őket.

15. táblázat. Sikeresen felvételizők megoszlása (%)

<i>A felsőfokú intézmény</i>	<i>A gimnázium fenntartója</i>			<i>Átlag</i>
	önkormányzat N=189	egyház N=98	alapítvány	N=295
<hr/>				
<i>Milyen fenntartású</i>				
állami	91	83	7 fő	88
egyházi	6	14	1 fő	9
alapítványi	3	3		3
összesen	100	100	8 fő	100
<i>Milyen típusú</i>				
bp-i egyetem	30	15	5 fő	27
trad. vidéki egyetem	25	16	2 fő	22
egyéb vidéki egyetem	8	16	–	11
bp-i főiskola	11	11	–	11
vidéki főiskola	18	29	–	21
külföldi e./f.	1	0	–	0
egyházi egyetem	4	5	1 fő	4
egyházi főiskola	3	8	–	4
Összesen	100	100	8 fő	100

Végezetül a legtöbb tanulót befogadó önkormányzati és egyházi gimnáziumokról elmondható, hogy pedagógiai minőségben az előbbiek állnak jobban, anyagi szempontból az utóbbiak. Az egyházak több, mint egy évtizedes intenzív politikai szerepvállalása nem maradt eredménytelen, az egymással ellentétes világnézetű kormányok alatt is sikerült folyamatosan növelnie a költségvetésből származó részesedését. A jobb anyagi helyzet azonban nem hozott jobb eredményeket, mert az oktatás legfontosabb területén, a pedagógusi minőségben nem sikerült az önkormányzati iskolák fölé kerekednie.

Jegyzet

- (1) Az időközben megszűnt Oktatókutató Intézetben SPSS system-fájllal alakított 1999/2000. tanévi OM statisztikai adatbázis alapján.
- (2) Erre nézve bővebben lásd Andor Mihály (1999): „A kétféle diploma”. *Iskolakultúra*, 2.
- (3) A kérdőív kitöltésénél kétfajta hibát regisztráltam: a válaszhíányt (ebbe nem számítottam bele az olyan típusú kérdéseket, amelyeknél a válaszhíány a személyiségi jogok védelmeként értékelhető) és az illogikus választ, majd a hiba típusait súlyozva képeztem a mutatót.
- (4) A megkérdezett tanulók közül 484 fő adta meg nevét és címét, és hatalmazta föl a kutatásvezetőt, hogy összesen érdeklődhet nála a felvételi sikerességéről. Ebből 295 fő küldte vissza a válaszlevelet.
- (5) Hat elem (lakás típusa, házi uszoda, a gépkocsik összértéke, a zsebpénz, a laksűrűség, a lakás fűtési módja) együttes előfordulása alapján „vagyonhiányt” változót szerkesztettem, amely a következőket mutatta: az önkormányzati gimnáziumokba járók 10%-a él gazdag vagy jómódú családban, 26%-a átlagos, 53%-a szerény és 11%-a szegény anyagi helyzetűben; az egyházi gimnáziumokba járók 7%-a él gazdag vagy jómódú családban, 23%-a átlagos, 55%-a szerény és 15%-a szegény anyagi helyzetűben; az alapítványi gimnáziumokba járók 21%-a él gazdag vagy jómódú családban, 40%-a átlagos, 36%-a szerény és 3%-a szegény anyagi helyzetűben.

A cikk alapjául szolgáló kutatás – amelyet az OTKA finanszírozott – a gimnázium típusa, fenntartója és telephelye szerinti reprezentatív mintán alapul. Egyik információforrása a mintába bekerült 76 gimnáziumról kitöltött adatlap, másik a 76 iskolában 2002 tavaszán érettségi előtt álló osztályok tanulói (2622 fő) által kitöltött kérdőív.